

අභිධර්මය : ප්‍රභවය හා විකාශනය පිළිබඳ අධ්‍යයනයක්
කථනහකොලේ සුමනසාර හිමි

ප්‍රවේශය

'ධම්ම' ශබ්දයට 'අභි' යන විශේෂණ පදය එක්වීමෙන් 'අභිධම්ම' යන පදය නිර්මාණය වන බව පැහැදිලි කාරණයකි. අනෙක් අතට 'අභිධම්ම' යන පදයට වඩා 'ධම්ම' යන්න පූර්වතර බව ද ප්‍රකට කාරණයකි. ඒ කෙසේ නමුදු 'අභිධම්ම' යන පදය හා එහි භාවිතය මෙන්ම අභිධර්මයට අන්තර්ගත විෂය යනාදී කරුණු පිළිබඳ විවිධ ස්වරූපයේ සාකච්ඡාවන් සිදුව ඇති බව පෙනේ. ඒ අතර දක්නට ලැබෙන වැදගත් අංශයක් වනුයේ අභිධර්මයේ සංවර්ධනය පියවරෙන් පියවර කාලානුරූපී ව සිදුව ඇති බවයි. කෙසේනමුදු විවිධ විද්‍යාර්ථීන් විසින් ඒ ඒ තැන්වලදී අභිධර්මයට අයත් විෂයපථය, සජ්ත ප්‍රකරණය, අභිධර්මය පිළිබඳව නිකායාන්තරික මතවාද, අභිධර්මයේ භාවිතය හා බෙදීම, අභිධර්මයේ නිදානය, අභිධර්මය පිළිබඳ ගැටලු, අභිධර්ම පරම්පරාව සම්බන්ධයෙන් කරන ලද විවරණ විචාරාත්මක ව පරීක්ෂා කිරීම මෙහිදී සිදුවේ.

1. 'අභිධම්ම' ශබ්දයට සමගාමීව 'ධම්ම' ශබ්දයේ භාවිතය

ථෙරවාද හා මහායාන ඓතිහාසික වාර්තා සියල්ලක ම පාහේ ප්‍රථම¹ හා දෙවන සංගායනා² අවස්ථාවන්හිදී ධර්ම හා විනය සංගායිත බව සඳහන් වුව ද අභිධර්මය සංග්‍රහ වූ බවට සඳහනක් ඒ කිසිදු මූලාශ්‍රයක දක්නට නො ලැබේ. එහෙත් ධම්ම-විනය යටතෙහි ම අභිධර්මයට අදාළ ධර්ම කරුණු සංග්‍රහ වූ බව සම්ප්‍රදායික ව මෙන්ම ඇතැම් විද්‍යාර්ථීන් විසින් ද පිළිගත් කරුණකි.³ මෙම අදහස තහවුරු කෙරෙන සාධකයක් ලෙස දෙවන සංගායනාව පිළිබඳ පැරණිතම ඓතිහාසික වාර්තාව වන විනය මූලාශ්‍රයේ පාලියේ සත්තසතික බන්ධකයේ 'මාතිකාධර' හික්ෂුන් පිළිබඳ ව වන සඳහන ගෙනහැර දැක්විය හැකිය.⁴ තෙවන ධර්ම සංගායනාවෙහිදී අභිධර්මය සංගායනා වූ බවට විවාදයක් නොමැත. අභිධර්මයේ ප්‍රභවය හා විකාශනය පිළිබඳ කෙරෙන සාකච්ඡාවකදී 'ධම්ම' ශබ්දයට ලැබෙනුයේ ප්‍රමුඛස්ථානයකි.

'ධම්ම' ශබ්දය මතු නො ව එහි භාවිතය ද පශ්චාත්කාලීන ව බන්වාර්ථ යෝජනයෙන් නිකායාන්තරික ව සංවර්ධනයට පත්ව ඇතිබව පැහැදිලි කරුණකි. පදවිද්‍යාත්මක ව 'ධම්ම' ශබ්දය පිළිබඳ ව විමසීමේදී ධා (දැරීමෙහි) ධාතුචෙන් නිෂ්පන්න එමගින්, දැරීම හෝ දරාසිටීම, රැගෙන යාම, ඉසිලීම හෝ උසුලා සිටීම, පැවැත්ම, ආධාරකයක්ව පැවතීම යනාදී අර්ථයන්හි සම්භාවිත බැව් ප්‍රකට කරුණකි.⁵

කෝෂග්‍රන්ථාගතව 'ධර්ම/ධම්ම' ශබ්දය කෙසේ යෙදී ඇත්දැ යි විමසීම ද මෙහිදී අතිශය වැදගත් වේ. තයනතිලෝක හිමියන්ට අනුව ධර්මය, යුක්ති ධර්මය, ධර්මතාව, ගුණධර්මය, වස්තුව, වෛතසික ධර්මය යන අදහස් පෙළට අනුගත වෙමින් ද 'ගුණ' නාමය යටතේ ගුණාත්මකභාවය හා සද්ගුණය යන පද ද 'දෙසනා' - උපදේශ, 'පර්යන්ති' - පර්යාප්ති ධර්මය (ත්‍රිපිටක පර්යාප්ති සංඛ්‍යාත බුද්ධ ධර්මය), 'නිජ්ජවතා' - අනාත්මතාව, 'හේතු' - හේතුව හෝ කාරණය, 'පටිසම්භිදා' - ඥානවිභාගාත්මක අවබෝධය යනාදී අර්ථ අවධිකථාවන්ට අනුගතවෙමින් ද යෝජනා කොට ඇත.⁶ එසේම ධර්මය - ත්‍රිපිටක පර්යාප්ති සංඛ්‍යාත බුද්ධ ධර්මය (Teachings of Lord Buddha), ස්වභාව ධර්මය (Nature), කුසලය (Merit), ගුණය (Virtue), මනිඤ්ඤයට අරමුණු වන දේ (Objects of Mind Sense), ප්‍රඥාව (Wisdom), ඤෙය්‍ය හෙවත් දතයුතු දේ (that what should be known), සත්‍යය (Truth), සමාධිය (inward tranquillity), නීතිය (Law), චාරිත්‍රය (Custom), හේතුව (Cause), ප්‍රකෘතිය (State, Condition) යන අර්ථ ද ඒ සඳහා යෙදී ඇත.⁷

සාහිත්‍යාත්මක අර්ථයෙන් මෙන් ම සංස්කෘතික පදනමක පිහිටා 'ධම්ම' ශබ්දය විග්‍රහ කිරීමේදී එහි අර්ථය අංශ හතක් (07) යටතේ බෙදා දැක්විය හැකිබව ප්‍රකට කෙරේ. එනම්,

1. (සත්‍ය, ස්වභාවික) ධර්මය - ත්‍රිපිටක පර්යාප්ති සංඛ්‍යාත බුද්ධ ධර්මය

2. ස්වාභාවික ප්‍රපඤ්චය හෝ සංසිද්ධිය (හොඳ මෙන්ම නරකද ඇතුළත් ව), ස්වභාවික මූලය හෝ මූලද්‍රව්‍යය, ස්වභාවික වස්තුව, ප්‍රකෘතිය හෝ හරය, ස්වභාවික නියමය, ප්‍රපඤ්චය, සංසිද්ධිය
 3. චාරිත්‍රය, සුවිශේෂ ස්වභාවය හෝ තත්ත්වය, ස්වභාව ධර්මයේ න්‍යායය, යුක්ති ධර්මය හෝ සාධාරණත්වය
 4. ලෝකය, ස්වභාව ධර්මය
 5. මානසික විෂය (වෛතසික), මානසික ප්‍රපඤ්චය, මානසික තලය, අදහස
 6. නිවැරදි වෛතසික ධර්ම, නිවැරදි මානසික ප්‍රපඤ්චය, නිවැරදි අදහස (අධර්මයට විරුද්ධ වූ)
 7. ගුණාත්මකභාවය, ගති ස්වභාවය⁸
මෙම සප්තවිධ වර්ගීකරණය නැවත ඒ.කේ වෝඩර් විසින් පස්වැදෑරුම් වර්ගීකරණයකට ලක්කොට ඇත. එහිදී මූලික දක්වන ලද වර්ගීකරණයේ පස්වන හා හයවන අංග පිළිවෙළින් දෙවන හා තෙවන අංග යටතට අන්තර්ග්‍රහණය කොට ඇතිබව පෙනේ. ඒ මතු දැක්වෙන පරිද්දෙනි.
1. ධර්මය (doctrine)
 2. ප්‍රපඤ්චය හෝ සංසිද්ධිය (phenomenon)
 3. රීතිය, යුක්ති ධර්මය හෝ සාධාරණත්වය (custom or justice)
 4. ස්වභාව ධර්මය (nature)
 5. ගුණාත්මකභාවය හෝ පාදකය (quality or predicate)⁹

කෙසේනමුදු පශ්චාත්කාලීන ව හෙතෙම ඉන්දීය දර්ශන නම් සඟරාවට “Darmas & Data” මැයෙන් රචිත ලිපියක වේදයෙහි ‘ධර්ම’ යන පදය පිළිබඳ භාවිතය සැලකිල්ලට ගනිමින් ප්‍රාග්දාර්ශනික හා මූලදාර්ශනික දේශනාවන් ඇසුරු කොට ගනිමින් ‘පැවැත්ම, ධාතුව, ප්‍රපඤ්චය, රීතිය’ යනාදි පද ‘ධර්ම’ ශබ්දය විෂයෙහි යෝජනා කොට ඇත.¹⁰ විශේෂයෙන් මෙහිදී ‘ධාතූ’ යන පද යෝජනයේදී වී.එච් ඡෙබ්ට්ස්කිගේ නිර්වචන පාදක කොටගෙන ඇති බව පෙනේ.¹¹ තව ද

ඒ.කේ වෝඩර් විසින් ස්වකීය ‘ධර්ම’ පිළිබඳ අර්ථ විග්‍රහය තව දුරටත් සංක්ෂිප්ත කරමින් එහි භාවිතය පදනුයක් යටතේ මතු දැක්වෙන පරිදි විග්‍රහකොට දක්වා ඇත.

1. ධර්ම (doctrine)
 2. හේතුව, කාරණය (principle)
 3. ගුණාත්මකභාවය හෝ පාදකය (quality or predicate)¹²
එමතු නො ව ධර්ම/ධර්ම ශබ්දය සඳහා නිර්වචන සැපයූ විද්‍යාර්ථීන් අතර **විල්හෙල්ම් ගෙගර් හා මැග්ඩලීන් (Magdalene)** යන විද්වතුන්ට විශේෂ තැනක් හිමිවේ. ඔවුන් විසින් ක්‍රිපිටක පාලියෙහි ‘ධර්ම’ ශබ්දයේ භාවිතය එකිනෙකට වෙනස් වූ අර්ථ හැටකින් පමණ සමන්විත වන බව දක්වා ඇත.¹³ පූර්වෝක්ත ‘ධර්ම/ධර්ම’ ශබ්දය පිළිබඳ සියලු විග්‍රහයන් සැලකිල්ලට ගනිමින් එය අංශ හතරක් යටතේ විග්‍රහකොට දැක්වීමට පසුකාලීන විද්‍යාර්ථීන් විසින් උත්සුක වී ඇත. ඔවුන් අතුරින් **ග්‍රම්මාරෝ වටනාබේ** මහතාගේ අර්ථ දැක්වීමට වැදගත් තැනක් හිමිවේ. හෙතෙම ‘ධර්ම/ධර්ම’ ශබ්දය පෙළෙහි (ක්‍රිපිටක පාලියෙහි) භාවිත වන ආකාරය සැලකිල්ලට ගනිමින් අංශ හතරක් යටතේ ධර්ම ශබ්දය යෙදෙන බව දක්වා ඇත. එනම්,
1. සත්‍යය හැඳින්වීම සඳහා ධර්ම ශබ්දය යෙදීම (The Dhamma as the Truth) - මුල් යුගයේ ලඝු අර්ථයකින් යෙදුණ ද පසුව මෙය පෘථුල අර්ථයක් දැනවීම සඳහා යෙදී ඇත.
 2. ධර්ම ශබ්දය ධර්මාර්ථයෙහි යෙදීම (The Dhamma as Doctrine)
 3. ධර්ම ශබ්දය ශීලමය අර්ථයෙහි යෙදීම (The Dhamma as Morality)
 4. ධර්ම ශබ්දය පාදක විෂය හා සවේතනිකාර්ථයෙහි යෙදීම (The Dhamma as the Principle of matter and Sentience) යනුවෙනි.¹⁴

සමස්තයක් ලෙස සැලකීමේදී පෙළෙහි 'ධම්ම' ශබ්දය මතු දැක්වෙන අර්ථ දානය සඳහා යෙදී ඇති බව පැහැදිලි වේ. එනම්,

1. සත්‍යය (trust), සම්මාසම්බුද්ධ (perfect enlightenment), පටිච්චසමුප්පාදය (dependent origination), විශ්වීය න්‍යායය (universal law)
2. ධර්මය (doctrine), දේශනාව හෝ ඉගැන්වීම (teaching), න්‍යායය (theory), සූත්‍රාන්ත දේශනාව (discourse)
3. ශීලය (morality), පුඤ්ඤ-කුසල හෝ ඵලවිපාක (merit), ගුණාත්මකභාවය (good quality), සදාචාරය (virtue), විනය (discipline)
4. ස්කන්ධ ධාතු ආයතනාදිය (principles) යනුවෙනි.¹⁵
 'ධම්ම' ශබ්දය පෙළෙහි යෙදී ඇත්තේ කුමන පදනමකින්දැ යි විමසීම පූර්වෝක්ත විවරණ මගින් සිදුකෙරිණි. ඒ සඳහා යොමුවූයේ 'ධම්ම-විනය' යන මුල් බෙදීමෙහි දක්නට ලැබෙන 'විනය' යන්නට වඩා 'ධම්ම' යන පදයට 'අභිධම්ම' යන පදය සමීප ව පැවතීමයි. ධම්ම යන්නෙහි සුවිශේෂී වූ අර්ථයක් නැතහොත් 'ධම්ම' යන්නෙන් දැක්වෙන ඉගැන්වීම්වල සුවිශේෂ ධර්ම කොට්ඨාසයක් 'අභිධර්ම' යන පදයෙන් නියෝජනය වන බව පූර්වෝක්ත ධර්ම නිර්වචනවලට හා විභජනවලට අනුගතවෙමින් නිගමනයකට පැමිණිය හැකිය.

2. අභිධම්ම සංකල්පය හා එහි ත්‍රිපිටක භාවිතය

සූත්‍ර හා විනය සංග්‍රහයන් හැඳින්වීම සඳහා සම්භාවිත 'පිටක' ශබ්දයට සමගාමී ව ආභිධාර්මික ධර්ම සංග්‍රහයන් හැඳින්වීම සඳහා 'අභිධම්ම පිටක' යන නාමය යෙදෙන බව පැහැදිලි කරුණකි. අභිධර්මය පිටකයක් ලෙස සංගෘහිත වූයේ කෙසේද යන්න වෙනම ම සාකච්ඡා වියයුතු කරුණකි. කෙසේනමුදු මෙහිදී ඒ සම්බන්ධයෙන්

අවධානයක් යොමු නොකරන අතර අභිධර්ම ශබ්දය පෙළෙහි යෙදී ඇත්තේ කෙසේද යන්න පිළිබඳව විශේෂ අවධානයක් යොමු කරනු ලැබේ. මක්නිසාද යත් : ඉදිරියේදී සාකච්ඡාවට බඳුන්වීමට නියමිත මාතෘකාවන් සඳහා එය මහත් පිටුබලයක් සපයන හෙයිනි.

'ධම්ම' හා 'අභිධම්ම' යන පද්දවය පිළිබඳව විමසීමේදී 'අභිධම්ම' යන පදය පශ්චාත්තන බවත් 'ධම්ම' ශබ්දය පූර්වතර බවත් පැහැදිලි සත්‍යයකි. මෙම පදනමෙහි පිහිටා කරුණු සාකච්ඡා කිරීමේදී 'අභිධම්ම' යන වචනය භාවිතයට පැමිණියේ 'ධම්ම' යන්නෙන් වෙසෙසාගත් කරුණු සමුදායක් හැඳින්වීම සඳහා වන බව සිතීම යුක්තිදායකය.¹⁶

වාග්විද්‍යාත්මක පදනමක පිහිටා 'අභිධම්ම' ශබ්දය දෙස බැලීමේදී 'අභි' යන උපසර්ගය විශේෂණ පදයක් ලෙසින් 'ධම්ම' ශබ්දයට පූර්වයෙන් යෙදීම මගින් සකස්කර ගත් කම්මධාරය සමාස පදයක් වශයෙන් එය හඳුනාගත හැකිය. 'ධම්ම' ශබ්දයට පූර්වයෙන් 'අභි' යන උපසර්ගය යෙදුණු විට එමගින් 'අභිරේක ධර්මය' හා 'විශේෂ ධර්මය' යන අර්ථ නිෂ්පාදනය වන බව අවධිකථාචාර්ය බුද්ධසෝභ හිමියන්ගේ මතයයි.¹⁷ කෙසේනමුදු අභිධර්මයට අයත් විෂය පථය සම්බන්ධයෙන් අවධිකථාකරුවන් අතර ඒකමතිකත්වයක් පැවැති බවක් නොපෙනේ. බුද්ධසෝභ හිමියන් වුව අවස්ථා කිහිපයකදී 'අභිධම්ම' පදයට අර්ථකථන සපයා ඇත්තේ එකිනෙකට වෙනස් අයුරිනි. එනම්,

1. අභිධර්මය යනු සජ්ඣ ප්‍රකරණයයි.¹⁸ (ධම්මසංගණී, විභංග, ධාතුකථා, පුග්ගලපඤ්ඤත්ති, කථාවත්ථු, යමක හා පට්ඨාන යන අභිධර්ම ග්‍රන්ථ සජ්ඣකය)
2. මාර්ග ඵල අභිධර්ම නම් වේ.¹⁹ (සෝවාන්, සකාදාගාමී, අනාගාමී හා අරහත් යන චතුර්විධ මාර්ග හා ඒවායෙහි ඵල අභිධර්මයට අයත් වේ.)
3. අභිධර්මය යනු සත්තිස් බෝධිපාක්‍ෂික ධර්මයි.²⁰ (සතිපට්ඨාන ධර්ම 04, සමාස ප්‍රධාන ධර්ම 04, සාද්ධිපාද ධර්ම 04, ඉන්ද්‍රිය ධර්ම 05, බලධර්ම 05, බොජ්ඣංග ධර්ම 07, ආර්ය මාර්ගාංග 08 යනුවෙනි.)

අභිධර්මයෙහි සංග්‍රහ කරන ලද සම්බුද්ධ දේශනාව 'සුත්තන්තාධික' යන විශේෂ නාමයෙන් හැඳින්වෙන බව අභිධර්මමූල විකාර්ථය මතයයි. එමගින් දැක්වෙන්නේ සූත්‍ර ධර්මයන්හි ඉදිරිපත් වන ධර්ම විග්‍රහයන්ට වඩා අධිකවූ ද, විශේෂවූ ද, විවිධාර්ථ යෝජනය පදනම් කොටගෙන දේශනා කරන ලද හෙයින් ගම්භීරවූ ද, සුවිශේෂී ධර්ම සමුදායයක් 'අභිධම්ම' නාමයෙන් සංඥාපිත බවයි.²¹ පෙළ ග්‍රන්ථයන්හි 'අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ' යන දෙපදය සංග්‍රහ වී ඇති ආකාරය පිළිබඳ ව විමසීම ඉතා වැදගත් වේ. පහත වගුව ඇසුරින් ඒ බව මනාව වටහාගත හැකිය.

පිටකය	නිකාය/පාලිය ප්‍රකරණය/සූත්‍රය	පාලි පාඨය
සූත්‍ර පිටකය	දීඝ නිකාය, පාඨික වග්ගය, සංගීති සූත්‍රය	පුනචපරං ආවුසො භික්ඛු ධම්මකාමො හොති පියසමුදාහාරො අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ උළාරපාමොජ්ජො. යම්පාවුසො භික්ඛු ධම්මකාමො හොති පියසමුදාහාරො අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ උළාරපාමොජ්ජො. අයම්පි ධම්මො නාථකරණො. ²²
	දීඝ නිකාය, පාඨික වග්ගය, දසුත්තර සූත්‍රය	පුනචපරං ආවුසො භික්ඛු ධම්මකාමො හොති පියසමුදාහාරො අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ උළාරපාමොජ්ජො. යම්පාවුසො භික්ඛු ධම්මකාමො හොති පියසමුදාහාරො අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ උළාරපාමොජ්ජො. අයම්පි ධම්මො නාථකරණො. ²³
	මජ්ඣිම නිකාය, මජ්ඣිම	අරුක්ඛකොනාචුසො භික්ඛුනා අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ යොගො

පණ්ණාසකය, භික්ඛු වග්ගය, ගුලිස්සානි සූත්‍රය	කරණියො. සන්තාවුසො අරුක්ඛක භික්ඛුං අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ පඤ්චං පුච්ඡිතාරො. සචෙ ආවුසො අරුක්ඛකො භික්ඛු අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ පඤ්චං ථුට්ඨො න සම්පායති තස්ස භවන්ති වත්තාරො. කිං පනිමස්සායස්මතො ආරුක්ඛකස්ස එකස්සාරුක්ඛක සෙරිවිහාරෙන යො අයමායස්මා අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ පඤ්චං ථුට්ඨො න සම්පායති තස්ස භවන්ති වත්තාරො. තස්මා ආරුක්ඛකෙන භික්ඛුනා අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ යොගො කරණියො. ²⁴
අංගුත්තරනිකාය, නිකනිපාතය, යෝධාජීව වග්ගය,* අස්සධච්ඡික සූත්‍රය	අභිධම්මෙ ඛො පන අභිවිනයෙ පඤ්චං ථුට්ඨො විස්සජ්ජේති. නො සංසාදෙති. ඉදමස්ස වණ්ණස්මිං වදාමි. ²⁵
අංගුත්තරනිකාය, නවක නිපාත පාලි, සන්තාවාස වග්ගය, අස්සධච්ඡික සූත්‍රය	අභිධම්මෙ ඛො පන අභිවිනයෙ පඤ්චං ථුට්ඨො විස්සජ්ජේති. නො සංසාදෙති. ඉදමස්ස වණ්ණස්මිං වදාමි. ²⁶
අංගුත්තරනිකාය, දසක නිපාතය, නාථවග්ගය,* පඨමනාථ සූත්‍රය	අභිධම්මෙ ඛො පන අභිවිනයෙ පඤ්චං ථුට්ඨො විස්සජ්ජේති. නො සංසාදෙති. ඉදමස්ස වණ්ණස්මිං වදාමි. ²⁷
අංගුත්තර නිකාය, එකාදසම නිපාතය, අනුස්සති වග්ගය, සුභුති සූත්‍රය	පුනචපරං සුභුති භික්ඛු ධම්මකාමො හොති පියසමුදාහාරො අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ උළාර පාමොජ්ජො. යම්පි සුභුති භික්ඛු ධම්මකාමො හොති පියසමුදාහාරො අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ

		උළාර පාමොස්සෝ, ඉදම්පි සුභුති සද්ධස්ස සද්ධාපදානං හොති. ²⁸
	බුද්දක නිකාය, මිළිඤ්ඤපඤ්ඤ පාලි (බාහිර කථා)	අථ බො ආයස්මා රොහණො 'කිම්භිනුබොහං නාගසෙනං විනෙයාං පදමං විනයෙ වා සුත්තන්තෙ වා අභිධම්මෙ වාති' චිත්තෙත්ථා 'පණ්ඩිතො බො අයං නාගසෙනො, සක්කොති සුබෙනෙව අභිධම්මං පරියාපුණිතුන්ති පදමං අභිධම්මෙ විනෙසි. ²⁹
විනය පිටකය	පාචිත්තිය පාලි, පාචිත්තිය කාණ්ඩය, හික්ඛුණී විභංගය	අභිධම්මෙ ඔකාසං කාරාපෙත්ථා සුත්තන්තං වා විනයං වා පුච්ඡති, ආපත්ති පාචිත්තියස්ස. ³⁰
	මහාවග්ගපාලි, උපසම්පාදෙතබ්බ පඤ්චකය	අපරෙහිපි හික්ඛවෙ පඤ්චහඞ්ගෙන සමන්තාගතෙන හික්ඛනා න උපසම්පාදෙතබ්බං, න නිස්සයො දාතබ්බො, න සාමණෙරො උපට්ඨාපෙතබ්බො න පට්ඨලො හොති අන්තෙවාසිං වා සද්ධිවිහාරිං වා අභිසමාචාරිකාය සික්ඛාය සික්ඛාපෙතං, ආදිබුන්මවරියකාය සික්ඛාය විනෙතුං, අභිධම්මෙ විනෙතුං, අභිවිනයෙ විනෙතුං, උප්පන්නං දිට්ඨිගතං ධම්මතො විවෙචෙතුං. ³¹

ඉහත වගුවට අනුව බොහෝ අවස්ථාවන්හි 'අභිධම්ම' ශබ්දය 'අභිධම්මෙ' යනුවෙන් සත්තම් විභක්තාර්ථයෙන් යෙදී ඇති බව

පෙනේ එසේම එහිදී 'අභිධම්මෙ' යන පදය සමග නිබඳ ව 'අභිවිනයෙ' යන පදය ද යෙදී ඇති බව පැහැදිලි කරුණකි.

තව ද අභිධර්ම ශබ්දය පෙළෙහි ඉදිරිපත් වන ආකාරයක් නම් 'අභිධම්මකථා' යනුවෙන් යෙදී තිබීමයි.³² කථා යන්නෙන් සාමාන්‍ය කථාවන් ද ධම්මකථා යන්නෙන් ධර්මය පිළිබඳ කථාව ද ප්‍රකට වන්නේයැ යි සිතීම යුක්ති සහගත වන බැවින් 'අභිධම්මකථා' යන්නෙන් ධර්මය පිළිබඳ වූ විශේෂ කථනයක් ඉදිරිපත් වන බව කිවයුතුය. වඩා වැදගත් කාරණය වන්නේ එම විශේෂ ධර්මය යනු කුමක්දැ යි පෙළෙන් වෙන් කොට ගැනීමයි.

3. අභිධර්මය පිළිබඳ විද්වත් මතවාද විමර්ශනය

'අභිධම්ම' ශබ්දය පෙළෙහි භාවිතවන ආකාරය පිළිබඳ ව නූතන විද්‍යාර්ථීන්ගේ (modern scholars) අවධානය යොමු වී ඇත. ඒ අනුව ඔවුහු එහි අවස්ථා තුනක් හුවා දක්වති. එනම්,

01. 'අභිධම්ම' ශබ්දයේ අර්ථ පැහැදිලි කිරීම සඳහා 'අභිධම්ම' යන පදය අව්‍ය සමාස පදයක් වශයෙන් යෙදී තිබීම.
02. 'අභිධම්ම' ශබ්දයේ අර්ථ පැහැදිලි කිරීම සඳහා 'අභි' උපසර්ගය 'ධම්ම' ශබ්දය විකරණය කරනු ලබන විශේෂණ වාචකයක් ලෙස යෙදී තිබීම.
03. අවස්ථාවට අනුගතව සුදුසු ලෙස පූර්වෝක්ත අවස්ථා දෙකම එකවිට යෙදී තිබීම යනුවෙනි.³³

පූර්වෝක්ත ප්‍රථම අවස්ථාව හුදෙක්ම දාර්ශනික දෘෂ්ටිකෝණයකින් යෙදී ඇත. එහෙයින් ගෞර මහතා සහ මහත්මිය පෙන්වා දෙනුයේ, 'අභිධම්ම' ශබ්දයේ ආවේණික වූ දාර්ශනික අර්ථයක් නොමැති බවයි. එසේම ඔවුහු 'අභිධම්ම' හා 'අභිවිනය' යන පද්වය ම සෑමවිටෙක ම සත්තම් විභක්තාර්ථවත් ව යෙදී තිබීම කෙරෙහි ද

අවධානය යොමුකරති. එසේවුව ද වටනාබේ මහතාගේ අදහස අනුව ද³⁴ අපගේ සොයාගැනීම් අනුව ද එය එසේ නොවන බව පැහැදිලි වේ. මහානිද්දේස පාලියෙහි "සො ලාභහේතු ලාභපච්චයා ලාභකාරණා ලාභාහිනිබ්බන්තියා ලාභං පරිපාවෙන්තෝ අභිධම්මං පරියාපුණාති, එවම්පි ලාභකමායා සිකති"³⁵ යනුවෙන් ද විනය පිටකාගත පාවිත්තිය පාලියෙහි "අනාපත්ති න විවණ්ණෙතුකාමො, 'ඉච්ඤා ඤානං සුත්තන්තෙ වා ගාථායො වා අභිධම්මං වා පරියාපුණස්සු, පච්ඡා විනයං පරියාපුණස්සසී'ති භණති, උම්මන්තකස්ස, ආදිකම්මිකස්සාති."³⁶ යනුවෙන් ද අභිධම්ම ශබ්දය 'අභිධම්මං' යනුවෙන් දුතියා විභක්තාර්ථවත් ව ද (කර්ම විභක්තාර්ත ව) යෙදී ඇත. *Introduction to Pali* නමැති ග්‍රන්ථයේදී ඒ.කේ වෝඩර් මහතා පෙන්වා දෙනුයේ 'ධම්ම' ශබ්දය විෂයෙහි 'අභි' විශේෂණය යෙදීම මගින් 'ධර්මයට සමීප', 'ධර්මය පිළිබඳ', 'ධර්මයට සමාන' යන අර්ථ එමගින් ගම්‍යවන බවයි.³⁷ එසේම 'අභිධම්ම' පදය විෂයෙහි 'ධර්මය හා සම්බන්ධ වන' (Concerning the doctrine) යන අර්ථය ද ඔහු යෝජනා කොට ඇත.³⁸

අභිධම්ම ශබ්දයේ කෝෂගතාර්ථය විමසීමේදී එමගින් 'විශේෂ ධර්මය' (Special Dhamma) යන අර්ථය ගම්‍යවන බව පෙන්වා දිය හැකිය.³⁹ ඒ අනුව මෙහි 'අභි' යන විශේෂණාත්මක උපසර්ග පදයෙන් 'විශේෂ' යන අර්ථය ඉදිරිපත් වන බව සඳහන් වේ. මේ සම්බන්ධයෙන් සිය අවධානය යොමුකරන ටී.ඩබ්ලිව් රීස් ඩේවිඩ්ස් සහ සී.ඒ.එල් රීස් ඩේවිඩ්ස් අභිධම්ම හා අභිවිනය යන පදවලින් ධර්මය හා විනය පිළිබඳ වූ උසස් ඉගැන්වීම් (The advanced teaching of both Doctrine & Discipline) අර්ථවත් වන බව දක්වති.⁴⁰ එසේම එල්.එල්. වූඩ්වර්ඩ් මහතා මේ සම්බන්ධයෙන් අදහස් දක්වමින් 'අභිධම්ම හා අභිවිනය' යන පද සඳහා 'අතිරේක විනය හා අතිරේක ධර්මය' (extra doctrine or extra discipline) සහ 'අතිරික්ත ධර්මය හා අතිරික්ත විනය' (further dhamma or further discipline) යන විග්‍රහයන් දෙකින් කුමක් වඩා සුදුසුවන්නේ කුමක්දැ යි යන්න ප්‍රශ්නකාරී බව දක්වයි.⁴¹ එසේම ඊ.එම් හෙයර් පවසනුයේ 'අභිධම්ම' යන්නෙන් 'අධික ධර්මය' (more dhamma) යන අර්ථය ජනනය වන බවයි.⁴² කෙසේ නමුදු පෙළෙහි

දැක්වෙන මෙම කිසිදු සටහනකින් අභිධර්ම පිටකය පිළිබඳ සඳහන් වන බව නො පවසන අතර ඔවුන්ගේ මතය වන්නේ ධර්මයෙන් අභිධර්මය වෙන්කොට දැක්වීම සඳහා පූර්වෝක්ත නිරුක්තිකථනයන් ඉවහල් කරගත හැකි බවයි.⁴³

අභිධර්ම යන්නෙහි අර්ථය විමර්ශනයට ලක්කරන කෝගන් මුගුනෝ විසින් සර්වාස්තිවාදී නිකායයට අයත් මහාවිභාෂා ශාස්ත්‍රයේදී විවිධ සාම්ප්‍රදායිකයන් හා පුද්ගලයන් විසින් කරන ලද විග්‍රහයන් පිළිබඳ ගොනුවක් ඉදිරිපත් කොට ඇත. අභිධර්මය යනු කුමක්දැ යි හඳුනාගැනීම විෂයෙහි එහි උපයෝගීතාව ඉතා ඉහළ මට්ටමක පවතී. ඒවානම්,

1. විනයේ අභිධර්මය යන වචනය පරිවර්තනය කොට ඇත්තේ මහාධර්මය, අකුලා ධර්මය, උත්තරීතර ධර්මය, ධර්මාධ්‍යයනය හෝ අභිමුඛ ධර්මය යනුවෙනි.
2. ආභිධාර්මිකයෝ පහත සඳහන් හේතු දක්වති. විද්‍යමාන ධර්මයන්ගේ ලක්ෂණ පරීක්ෂා කොට නිශ්චය කිරීමට අභිධර්මයට පිළිවන්කම තිබේ. විද්‍යමාන ධර්මයන්ගේ විවිධ ස්වභාවයන් සොයා බලා ඒවා අවබෝධ කර ගැනීමට ද හැකියාව තිබේ.
3. වසුම්ත්‍රපාදයන්ට අනුව අභිධර්මයට විද්‍යමාන ධර්මයන්ගේ ස්වභාවය හා ලක්ෂණ පරීක්ෂා කළ හැකිය. ධර්මයන්ගේ සමවාය ලක්ෂණයන් ද්වදශාංග ප්‍රතිත්‍යා සමුත්පාදයන් එයින් විවරණය වේ.
4. පාර්ශවගේ මතය - එය පරමාර්ථ බැවින් උත්තරීතර බැවින් වරදින්නට කොහෙත් ම පිළිවන්කමක් නැති ප්‍රඥාව බැවින් ඊට අභිධර්ම යැයි කියනු ලැබේ.
5. හදන්ත මතය - වාක්‍ය වාක්‍යාංශ හා වචනවල මාර්ගයෙන් එය ක්ලේශ ධර්ම පාරිශුද්ධිය, සංසාරය, නිර්වාණය, අභිවෘද්ධිය වැනි කරුණු එක්තැන් කොට සකස් කරන බැවින් නිශ්චය කරන බැවින් අභිධර්මය යන නම භාවිත වේ.

6. **සෞභාග්‍ය මතය** - සමාග් ප්‍රතිපත්තියෙහි පිහිටා තිබේන සොයා යන තැනැත්තාට එමගින් දුක, සමුදය, නිරෝධ හා මාර්ග සත්‍යයන් පිළිබඳවත් පූර්වභාග ප්‍රතිපත්තිය පිළිබඳවත් නිර්වාණගාමී ප්‍රතිපත්තිය පිළිබඳවත් විශේෂවූත් උත්තරීතර වූ ප්‍රතිපදාව පිළිබඳවත් පැහැදිලි අවබෝධයක් ලබාදෙන බැවින් අභිධර්ම නම් වේ.
7. **ධර්මගුප්තික මතය** - ධර්මයන්ගේ ප්‍රධානත්වය හේතුකරගෙන අභිධර්මය යැයි කියනු ලැබේ.
8. **මහිසාසක මතය** - එහි ඉගැන්වෙන ප්‍රඥාවෙන් ලෝකික ධර්ම සියල්ල බැබළෙන බැවින් එයට අභිධර්මය යැයි කියනු ලැබේ.
9. **දෘෂ්ටාන්තික මතය** - සියලු ධර්මයන්ට නිර්වාණය උත්තරීතරය. ඊළඟට ගැනෙන්නේ අභිධර්මයයි. එබැවින් ඊට අභිධර්මය යැයි කියනු ලැබේ.
10. **ශබ්දවාද මතය** - අභිධර්ම යන්නෙහි 'අ' යනු ඉවත් කිරීමයි. 'හි' යනු බෙදා දැක්වීමයි. එනිසා සංයෝජන ආදිය ඉවත් කොට ස්කන්ධ, ධාතු, ආයතනාදිය බෙදා දක්වන බැවින් එය අභිධර්ම නම් වේ.
11. **බුද්ධපාලික මතය** - 'අභි' යනු පහළවීමයි. මෙයින් සියලු යහගුණ මතුකොට ලෝකෝත්තර ප්‍රඥාව පහළ කරවන බැවින් එය අභිධර්ම නම් වේ.
12. **බුද්ධදේව මතය** - 'අභි' යනු ප්‍රධානත්වයයි. සියලු ධර්මයට ප්‍රධාන බැවින් අභිධර්ම නම් වේ.
13. **වාමලබ්ධ මතය** - 'අභි' යනු සම්භාවනීයත්වයයි. සම්භාවනීය බැවින් අභිධර්ම නම් වේ.⁴⁴

එසේ ම අභිධර්ම කෝෂයෙහි ද අභිධර්මය හා එහි ස්වරූපය පිළිබඳව පරමාර්ථික හා සංකේතාත්මක පදනමක පිහිටා කරනු ලබන විචරණයක් ඉදිරිපත් වේ. අභිධර්මයේ විෂය ස්වරූපය හඳුනාගැනීම විෂයෙහි එහි උපයෝගීතාව ද බෙහෙවින් වැදගත් වේ. ප්‍රඥාමලාසානුවරාහිධර්මස්තත් ප්‍රාජ්ඣයෙ යාපි ව යච්ච

ශාස්ත්‍රමතසාරාංසකෝෂමින් සමනුප්‍රවේශාත් ස'වා'ග්‍රයොසොති අභිධර්ම කෝෂම⁴⁵ යන ශ්ලෝක පාඨයට අනුව අභිධර්මය සම්බන්ධයෙන් ද්විවිධ විචරණයක් ඉදිරිපත් වන බව පැහැදිලි වේ. එනම්,

1. ආශ්‍රව රහිත වූ නිර්මල ප්‍රඥාව අභිධර්මයයි.
2. ශ්‍රැතමය, චින්තාමය හා භාවනාමය වශයෙන් ලබන ප්‍රඥාව අභිධර්මයයි.

මීට අමතර ව යශෝමිත්‍ර පාදයන් ස්වකීය අභිධර්මකෝෂභාෂ්‍ය විකා ග්‍රන්ථයෙහි අභිධර්මය පිළිබඳ දීර්ඝ විචරණයක් ගෙනහැර දක්වති. පරම ඥානය හෙවත් නිර්වාණය පිළිබඳ ස්වලක්ෂණ දරන හෙයින් ධර්ම නම් වේ. එසේ ස්වලක්ෂණ දැරීමෙන් පරම ඥානයට අභිමුඛ වූ ධර්මය අභිධර්ම නම් වේ. නැතහොත් ධර්මයන්ගේ ස්වලක්ෂණ හා සාමාන්‍ය ලක්ෂණයන්ට අභිමුඛ ධර්මය අභිධර්ම නම් වේ. පරමාර්ථ ධර්ම යනු ද එයමයි. "පරමසා ඥානසාර්ථය; පරමාර්ථය; පරමො වා අර්ථය; පරමාර්ථය; සර්වධර්මාශ්‍රවත්පරමාර්ථය; පරමාර්ථාශ්වාසො ධර්මය; පරමාර්ථය;" යනුවෙන් යශෝමිත්‍රයන් අභිධර්මය හා එහි පරමාර්ථික ස්වභාවය විස්තර කොට ඇත.⁴⁶

4. අභිධර්මයේ ප්‍රභවය හා සංවර්ධනය පිළිබඳ අවධිකථා විග්‍රහය

අභිධර්ම ප්‍රකරණ සාහිත්‍යය නියෝජනය කරමින් රචිත අවධිකථා ග්‍රන්ථ ත්‍රිත්වයකි. ඒවානම් ධම්මසංගණි ප්‍රකරණය අරඹයා රචිත අත්පාලිනිය, විභංග ප්‍රකරණය උදෙසා රචිත සම්මෝභවිනෝදනිය හා ධාතුකථා, පුග්ගලපඤ්ඤාති, කථාවත්ථු, යමක, පට්ඨාන යන අවශේෂ ග්‍රන්ථ මුල්කොටගෙන රැසයුණු පඤ්චපකරණවිධිකථා* යනුවෙනි.⁴⁷ අභිධර්මයේ ප්‍රභවය එහි සංවර්ධනය හා විකාශනය සම්බන්ධයෙන් වැදගත් වන කරුණු රාශියක් අත්පාලිනි නාමධාරිත ධම්මසංගණි ප්‍රකරණවිධිකථා නිදානකථාවෙහි අන්තර්ගත වේ. එහි පූර්වයෙන් ම 'අභිධම්ම' යන පදය විග්‍රහ කිරීමට මුලපුරමින් 'ධම්ම' ශබ්දය පිළිබඳ ව කිසිදු සඳහනක්

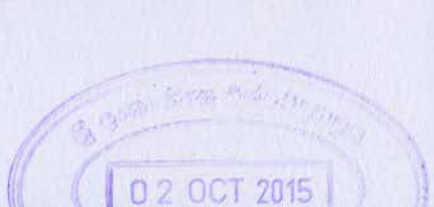
නො කොට "තස් අහිධමොති කෙනටොන අහිධමොති? ධමමාතිරෙක ධමම විසෙසටොන, අතිරෙක විසෙසටොන හි එස් අහිසදො ... එවමෙව අයමි ධමමො ධමමාතිරෙක ධමම විසෙසටොන අහිධමොති වුවකි."⁴⁸ (එහි අහිධර්ම යනු කුමන අර්ථයකින් අහිධර්ම නම් වේද? ධර්මාතිරෙක ධර්ම විශේෂාර්ථයෙනි, මෙහි අහි ශබ්දය අතිරෙක - විශේෂ යන අර්ථ උද්දීපනය කරයි, එසේම මේ ධර්මය ද අතිරෙක ධර්මාර්ථයෙන් ද විශේෂ ධර්මාර්ථයෙන් ද 'අහිධර්ම' යනුවෙන් කියනු ලැබේ.) 'අහි' ශබ්දයෙහි අර්ථ දක්වා ඒ අනුව අහිධර්ම ශබ්දයෙහි අර්ථය විමසයි.

අනතුරුව සූත්‍රාන්තයට පැමිණ ස්කන්ධ පහක් වශයෙන් එකම කොටසක් ලෙස ම මීස කොටස් වශයෙන් ඉතිරි නො කොට බෙදන ලද බවත් අහිධර්මයට පැමිණ (බැසගෙන) සුත්තන්තභාෂණීය, අහිධම්මභාෂණීය, පඤ්චපුව්ඡක න්‍යායයන් අනුව වෙන් වෙන් වශයෙන් බෙදන ලද බවත් ප්‍රකාශනය. මෙහිදී මෙම බෙදීම කාවිසින් කරන ලද්දැ යි සඳහනක් නැත. එයට හේතු වශයෙන් හඳුනාගත හැක්කේ අහිධර්ම න්‍යායය අනුව කල්පනා කිරීම බව සිතිය හැකිය. එසේ ද්වාදසායනන, අටළොස් ධාතු, වතුරාර්ය සත්‍යය, දෙවිසිවැදැරුම් ඉන්ද්‍රිය ධර්ම, ද්වාදස පච්චයාකාර යනාදී බෙදීම් ඉන්ද්‍රිය විභංගයේ සූත්‍රාන්තභාෂණයෙහි නොමැති බවත් පච්චයාකාර හෝ පැණ විමසුම් එහි නොවන බවත් සූත්‍රාන්තයට බැස සතර සතිපට්ඨාන ඒකදේශ වශයෙන් ම ද අහිධර්ම මාර්ගයෙන් ත්‍රිවිධ න්‍යායයානුසාරයෙන් ද බෙදන ලද බව දැක්වේ. මෙමගින් පැහැදිලි වන්නේ සූත්‍රාන්තයන්හි එකම ධර්ම කොටසක් ලෙස සංගෘහිතව පවත්නා ධර්ම කරුණු අහිධර්ම න්‍යායයානුසාරයෙන් වර්ගීකෘත බවයි.

ප්‍රකරණ පරිච්ඡේද (බෙදීම්) වශයෙන් අහිධර්මය ධම්මසංගණී, විභංග, ධාතුකථා, පුග්ගලපඤ්ඤාත්ති, කථාවත්ථු, යමක, පට්ඨාන යනුවෙන් සප්ත ප්‍රකරණයක් ලෙස ධර්මය සංගෘහිත බව දැක්වෙන අතර මේ සම්බන්ධයෙන් ද හික්ෂුන් අතර ඒකමතිකත්වයක් නො පැවති බව පෙනේ. සම්බුද්ධ පරිනිර්වාණයෙන් පසුව සංගෘහිත කථාවත්ථුව ප්‍රකරණ ග්‍රන්ථාන්තරයෙහි බහා පිළිගැනීම පිළිබඳ බුද්ධභෝෂ හිමියන් විසින් 'විතණ්ඩවාදී' යනුවෙන් හඳුන්වන හික්ෂු පිරිස් නො සතුටු වූ බවක් දිස්වේ. කථාවත්ථුව හැර අවශේෂ ප්‍රකරණ

ෂ්‍රවකය සමග 'මහාධම්මභදය'⁴⁹ නම් ග්‍රන්ථය සමග ප්‍රකරණ සප්තකය සපිරෙන බව ඔවුන්ගේ මතයයි. එහෙත් එම මතය උපහාසාත්මක ව බැහැර කරන ථෙරවාදීහු කථාවත්ථුව බුද්ධ භාෂිතයක් බව පලට කිරීමෙහි දැඩි උත්සහයක නිරත වෙති.⁵⁰ කථාවත්ථුවෙහි මාතිකා ධර්මය බුදුරදුන් විසින් සිදුකරන ලද බවත් අනාගතයෙහි මොග්ගලීපුත්තනිස්ස නම් තෙරනමක් විසින් ප්‍රමාණයෙන් දීඝනිකාය තරම් වූ කථාවත්ථුව විභාග කරන බව දින වකවානු සහිත ව ම දක්වන ලද බවත් සඳහන් කරයි. මේ නිසා බුදුරදුන් අනුදත් අයුරින් දෙසා වදාළ හෙයින් (සපාරා දිනනනයෙන ධර්මමාතිකාය දෙසිතතතා සකලමෙපතං පකරණං බුද්ධභාසිතමෙව ජාතං, එවං කථාවත්ථුවා ව සද්ධං සත්‍යපකරණානි අහිධමො නාම) කථාවත්ථුව ද සමග සප්ත ප්‍රකරණය අහිධර්මය නමින් හැඳින්විය යුතු බව සඳහන් වේ.

අට්ඨකථාවට අනුව ධම්මසංගණියෙහි විත්ත විහත්ති, රූප විහත්ති, නිකේපරාසි හා අත්ථුද්ධාර යනුවෙන් බෙදීම් හතරකි. විත්ත විහත්තියෙහි සිත් ප්‍රභේද දැක්වෙන අතර රූප විහත්තියෙහිදී ඒකවිධ, ද්විවිධ වශයෙන් මාතෘකා පාඨ තබා නැවත විස්තර වශයෙන් දක්වයි. අනතුරුව දැක්වෙන නිකේපරාසියෙහිදී මූල, ඛන්ධ, ද්වාර, භූමි, අත්ථ, ධම්ම, නාම හා ලිංග වශයෙන් ධර්ම විග්‍රහ කෙරෙන අතර අත්ථුද්ධාර හෙවත් අට්ඨකථා කාණ්ඩයේදී විස්තාරිත ධර්ම කරුණු ඉදිරිපත් වෙයි. විභංගප්පකරණය ඛන්ධ, ආයතන, ධාතු, සච්ච, ඉන්ද්‍රිය, පච්චයාකාර, සතිපට්ඨාන ආදී වශයෙන් විභංග අටළොසකට බෙදා දැක්වේ. ධාතුකථා ප්‍රකරණය සච්චගො අසච්චගො, සච්චගිතෙන අසච්චගිතං, අසච්චගිතෙන සච්චගිතං යනාදී වශයෙන් වූද්දසාකාර වෙති. පුග්ගලපඤ්ඤාත්තිය ඛන්ධ, ආයතන, ධාතු, සච්ච, ඉන්ද්‍රිය හා පුග්ගල යනුවෙන් ෂට්ඨධාකාර වෙයි. සකවාද සූත්‍ර පන්සියක් හා පරවාද සූත්‍ර පන්සියක් වශයෙන් කථාවත්ථුවප්පකරණය සූත්‍ර දහසකින් සමන්විත වෙයි. අනතුරුව දැක්වෙන යමකප්පකරණය මූල, ඛන්ධ, ආයතන, ධාතු, සච්ච, සංඛාර, අනුසය, විත්ත, ධම්ම හා ඉන්ද්‍රිය යනුවෙන් දශවිධ වෙති. 'මහාපකරණ' යන විශේෂ නාමයෙන් ද හැඳින්වෙන පට්ඨානකය තිකධර්ම විසිදෙකකින් හා දුකධර්ම සියයකින් සමන්විත වෙයි.⁵¹ ප්‍රකරණ ග්‍රන්ථයන්හි කථාවත්ථුව අනෙකුත් ග්‍රන්ථවලට පසුව සංග්‍රහ වූ බවට පැහැදිලි ශාක්ෂි පැවතිය ද පිළිවෙළ කථනයේදී එය පස්වෙනු ව

දක්වා තිබීම නිසා මෙම ග්‍රන්ථ පිළිබඳ විස්තර කථනය ඓතිහාසිකත්වයේ අනුපිළිවෙළ මත පදනම්ව කරන ලද ද යන්න පිළිබඳව සැකසහගත තත්ත්වයක් උද්ගත වේ.

අත්පසාලිතියට අනුව අභිධර්ම දේශනාව අවස්ථා කිහිපයකින් පරිපූර්ණත්වයට පත්වූ බව පෙනේ. එහි ප්‍රථම අවස්ථා 'මනසා දෙසනා' යන විශේෂ නාමයෙන් හඳුන්වනු ලැබේ.⁵² බුද්ධත්වයෙන් සිව්වන සතියෙහි බුදුරදහු තමන් අවබෝධ කළ ධර්ම අතුරින් අභිධර්මය මෙනෙහි කළ අතර මනසා දේශනා යනුවෙන් හැඳින්වෙන්නේ එම අවස්ථාවයි. එහිදී විශේෂයෙන් සඳහන් කොට ඇති කරුණක් වන්නේ බුද්ධත්වයෙන් මුල් සති තුනෙහි නැතහොත් මුල් එක්විසි දිනකදී හෝ පටිඨානය හැරුණු විට අනෙකුත් ප්‍රකරණ මෙනෙහි කරද්දී හෝ බුදුසිරුරින් රශ්මිධාරාවෝ නිකුත් නොවූ බවයි. මෙහිදී බුද්ධසෝභිතියේ 'පටිඨානය' පිළිබඳව විශේෂයෙන් සඳහන් කොට ඇති බවක් පෙනේ. එයට හේතු වන්නට ඇත්තේ බුදුදහමේ මූලික හරය වන හේතුපච්චය ධර්ම පිළිබඳ සියලු ආකාරයෙන් එහි විස්තාරිත ව පැවතීම වියහැකිය. දෙවන අවස්ථාව කාවකිංස හවනෙහි පාරිච්ඡන්තක වෘක්ෂ මූලයෙහි පණ්ඩුකම්බල ශෛලාසනයෙහි වැඩ වෙසෙමින් ස්වකීය මාතෘ දිවාපුත්‍රයා කාය ශාක්ෂි කොට ගනිමින් දසදහසක් සක්වළ දෙවියන් මැද 'කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අබ්‍යාකතා ධම්මා' යනාදී වශයෙන් අභිධර්මය දේශනා කිරීමයි. තෙවන අවස්ථාව එසේ දේශිත අභිධර්මය සැරියුත් තෙරුන්ට ප්‍රකාශ කිරීමයි. පිණ්ඩපාත චේලාවෙහි බුදුරදහු උතුරුකුරු දිවයිනට වැඩමකොට අනෝතප්පත විල සමීපයේදී දන් වළඳා දිවා විහරණය පිණිස වන්දන වනයට වැඩි කල්හි එහි පැමිණෙන සැරියුත් තෙරුන් අභිධර්ම නය මාර්ගය උගත් බව සඳහන් වේ. එසේවුව ද පළමු ආභිධාර්මිකයා සැරියුත් තෙරුන් නො ව බුදුරදුන් ම බව සකාරණ ව මෙහිදී පැහැදිලි කොට ඇත්තේ 'එවං සනෙත ථෙරොව පට්ඨකරං ආභිධම්මිකො හොති? න හොති. සම්මාසමුද්ධොව පට්ඨකරං ආභිධම්මිකො' යනාදී වශයෙනි.⁵³

අභිධර්මය පිළිබඳ තවත් වැදගත් අදහසක් බුදුගොස් හිමියන්ගේ ධර්ම වර්ගීකරණ අවස්ථාවෙන් විදහා දැක්වේ. බුදුගොස් හිමියන් මුලදී දැක්වූ අර්ථකථනයෙන් බැහැර ව වෙනත් න්‍යායයක් අනුගමනය කරමින් මෙහිදී අභිධර්මය නිර්වචනය කරන බව පෙනෙයි.

යං එඝ්ථ වුද්ධිමනෙතා සලකිණා පූජිතා පරිච්ඡිනතා වුත්තාධිකා ව ධම්මා අභිධම්මො තෙන අකාතො⁵⁴

මෙම නිර්වචනයට අනුව අභිධර්මය එනමින් හැඳින්වීමට පාදක වූ කරුණු කිහිපයක් වන බව දැක්විය හැකිය.

එනම්,

1. වෘද්ධාචාර්ය (මෙම ධර්මය වැඩිමෙන් විත්තාභිවර්ධනය වන හෙයින්)
2. ස්ව ලක්ෂණාර්ය (මෙම ධර්මවලට ආවේණික ලක්ෂණ නො වෙනස් වන හෙයින්)
3. පූජ්‍යාර්ය (මෙම ධර්ම මෙන් ම ඒවා අනුගමිත පුද්ගලයා පූජ්‍යත්වයට පත්වන හෙයින්)
4. පරිච්ඡින්නාර්ය (දිගු කලක් මුළුල්ලේ පුරුදු පුහුණු කරන ලද හා පුරුදු පුහුණු කළයුතු හෙයින් හා වෙන් කළ නො හැකි වන සේ එකිනෙක බැඳී පවතින හෙයින්)
5. වූත්තාධිකාර්ය (මහග්ගත, අප්පමාණ, අනුත්තර යනාදී වචනවලින් අධිකාර්ය ප්‍රකාශ වන හෙයින්) යනුවෙනි.

ධම්මසංගණි අට්ඨකථාවෙහි දේශනා, ශාසන, කථා හේදය අනුව ද අභිධර්මය පිළිබඳ විග්‍රහයක් ඉදිරිපත් වේ. ආණා දේසනා, පරමත්ථ දේසනා හා වෝහාර දේසනා යන ත්‍රිවිධ දේශනා අතුරින් අභිධර්මය අයත්වනුයේ 'පරමත්ථ දේසනා' යටතටය. එයට හේතුව වන්නේ අභිධර්ම දේශනාවේ පරමාර්ය මත පිහිටා නිෂ්පුද්ගල ශබ්ද මාලාවක් උපයෝගී කොට ගනිමින් දේශනා කොට තිබීමයි. යථාපරාධ, යථානුලෝම හා යථාධම්ම යන ත්‍රිවිධ සාසනහේද අතුරින් අභිධර්මය අයත් වන්නේ 'යථාධම්මසාසන' යටතටය. වස්තු පුද්ගලාදී සම්බන්ධයකින් තොරව ස්කන්ධ ධාතු ආයතනාදී පදනමේ පිහිටා ධර්මයන්ගේ යථා ස්වරූපය විස්තර වීම එයට හේතුවයි. සංවරාසංවර, දිට්ඨිවිනිචේෂන හා නාමරූප පරිච්ඡේද යන ත්‍රිවිධ කථා හේද අතුරින් අභිධර්මය නියෝජනය වනුයේ 'නාමරූප පරිච්ඡේදකථා' මගිනි. අභිධර්මය මගින් නාම හා රූප ධර්ම බෙදා දක්වන හෙයින්.⁵⁵ මීට

අමතර ව ශික්ෂා ප්‍රභේද අතර අභිධර්මය 'අධිපඤ්ඤා' යටතට ද විනික්කම, පරිශුච්චාන හා අනුසය යන පහාණභේද අතරින් 'අනුසයජ්ජාණ' යටතට ද තදංග, විෂ්කම්භණ හා සමුවච්ඡේද යන ප්‍රහාණයන් අතුරින් සමුවච්ඡේද ප්‍රහාණ ගණයටද දුශ්චරිත, තෘෂ්ණා, දෘෂ්ටි සංක්ලේෂයන් අතර දෘෂ්ටි සංක්ලේෂයට ද අයත්වේ.

නවංගසත්ථුසාසන වර්ගීකරණයෙහිදී 'විසෙසෙන සංයුක්ත නිකායෙ සකලොපි සගාථකවග්ගො, සකලොපි අභිධම්මපිටකං, නිග්ගාථකං සුත්තං, යඤ්ච අඤ්ඤාමපි අධ්වනවෙග්ගි අසඛග්ගිතං බුද්ධච්චනං තං වෙය්‍යාකරණනි වෙදිතබ්බං' යන විග්‍රහයට අනුව අභිධර්මය වෙය්‍යාකරණ අංගයට අයත් වේ. පිටක බෙදීමෙහිදී අභිධම්ම පිටකයට ද නිකාය බෙදීම අනුව බුද්දක නිකායට ද අභිග වශයෙන් වෙය්‍යාකරණ අභිගයට ද ධර්මස්කන්ධ වශයෙන් ධර්මස්කන්ධ දහස් ගණනකට ද අභිධර්මය අයත් වන බව අවධිකථා මතයයි. එසේම 'ආභිධම්මික භික්ඛු යෙව කීර ධම්මකථිකා නාම' යන විග්‍රහයට අනුව 'ධම්මකථික' යන්නෙන් ආභිධාර්මික භික්ෂුන් ම අර්ථවත් වන බවද එහි සඳහන් වේ.⁵⁶

අභිධර්මයේ නිදානය කුමක්ද යන්න පිළිබඳ ව විශේෂ සාකච්ඡාවක් භික්ෂුන් අතර පැවැති බවට තොරතුරු අත්පසාලිනියෙන් ප්‍රකට වේ. අභිධර්මයට නිදානයකින් ප්‍රයෝජන කෘත්‍යයක් නැතැ යි කරුණු ගැන්විය නොහැකි අභිධර්මයට නිදානයක් අවශ්‍ය ම යැ යි ප්‍රකාශ කරන පුද්ගලයින්ට පිළිතුරු වශයෙන් අභිධර්ම නිදානයට අවධිකථාවෙහි දක්වා ඇත. ඉන් පළමුවැන්න මණ්ඩලාරාමවාසී තිස්සභුති තෙරුන් විසින් පදේසවිහාර සුත්‍රාන්තය දක්වා මහාබෝධි නිදානය අභිධර්ම නිදානය සේ දැක්වීමයි. දෙවැන්න ග්‍රාමවාසී සුමනදේව තෙරුන් විසින් ලෝහප්‍රාසාදයෙහි යටිමහල් තලයෙහිදී අභිධර්මයට තාවකිංස නිදානය දැක්වූ බව ප්‍රකාශ කිරීමයි. එහෙත් මෙම විග්‍රහය ඇතැම් උගතුන් වරදවා තේරුම්ගත් බවක් පෙනේ.⁵⁷

අභිධර්ම සම්බන්ධයෙන් ඉස්මතු වියහැකි ප්‍රශ්න රැසක් නගමින් ඒ සඳහා සුදුසු පිළිතුරු දැක්වීමක් ධම්මසංගණී අවධිකථාවෙහි ඇතුළත් වේ. එහි ඇතුළත් සමස්ත ප්‍රශ්නෝත්තර සංඛ්‍යාව දාහතකි. ඒවානම්,

1. අභිධර්මය කුමක් නිසා ප්‍රභාවිතද? (අභිධම්මො කෙන පභාවිතො?) පිළිතුර - අභිධර්මය ප්‍රභාවිත වූයේ අවබෝධය පෙරට ගැනීම පිණිසය. (බොධි අභිනිහාරං සන්ධාය පභාවිතො)
2. කොතැනකදී පරිපාකයට පැමිණියේද? (කස් පරිපාවිතො?) පිළිතුර - භයසීයකට අඩු ජාතකයන්හි දීය. (අධ්වජධෙව්‍යු ජාතකසතෙසු)
3. කොතැනකදී අවබෝධ කළේද? (කස් අධිගතො?) පිළිතුර - බෝමැඩ දීය. (බොධිමුලෙ)
4. කවර දිනක අවබෝධ කළේද? (කදා අධිගතො?) පිළිතුර - වෙසක් පුන්පොහෝ දිනකය. (විසාඛපුණ්ණමාසියං)
5. කවරෙකු විසින් අවබෝධ කළේද? (කෙන අධිගතො?) පිළිතුර - සර්වඥ වූ බුදුරදුන් විසිනි. (සබ්බඤ්ඤා බුද්ධෙන)
6. කොතැනකදී සිහිකරන ලදද? (කස් විචිතො?) බෝ මැඩදීය. (බොධිමණෙ)
7. කෙදිනක සිහිකළේද? (කදා විචිතො?) රුවන් ගෙහි වැඩසිටි සතියෙහිදීය. (රත්තසරසත්තාහෙ)
8. කවරෙක් විසින් සිහි කළේද? (කෙන විචිතො?) සර්වඥ වූ බුදුරදුන් විසිනි. (සබ්බඤ්ඤා බුද්ධෙන)
9. කොතැන්හි දෙසන ලදද? (කස් දෙසිතො?) තච්චිසා දෙවියන් කෙරෙහිය. (දෙවෙසු තාවකිංසෙසු)
10. කවුරුන් සඳහා දේශිතද? (කසසත්ථාය දෙසිතො?) දෙවියන්ටය. (දෙවතානං)
11. කුමක් සඳහා දෙසන ලදද? (කිමත්ථං දෙසිතො?) සිව්වැදැරුම් මිස තරණය සඳහාය.) (චතුරොසනිස්ථරණත්ථං)
12. කවරෙක් විසින් පිළිගන්නා ලදද? (කෙහි පටිග්ගිතො?) දෙවියන් විසිනි. (දෙවෙහි)

13. කවරෙක් හික්මෙයිද? (කෙ සිකිනිති?) ශෛක්‍යයෝ සහ යහපත් පෘථග්ජනයෝය. (සෙධා ව පුටුජන කළාණා ව)
14. කවරෙක් විසින් හික්මෙනලද ශික්ෂාවන්ද? (කෙ සිකින සිකිනි?) ක්ෂිණාශ්‍රව රහතන් වහන්සේලාය. (අරහනො ඛිණාසවා)
15. කවරහු දරන්ද? (කෙ ධාරෙනිති?) යමෙක් මනාව පවත්වන් ද ඔවුහු දරති. (යෙ සංවත්තනි තෙ ධාරෙනි)
16. කාගේ වචනයක්ද? (කසු වචනනි?) භාග්‍යවත් අරහත් සම්මා සම්බුදුරජාණන් වහන්සේගේ වචනයකි. (භගවතො වචනං අරහං සම්මාසම්බුද්ධසු)
17. කවරහු රැගෙන එන ලදද? (කෙනාහතොති?) ඇදුරු පරම්පරාවෙති. (ආචරිය පරම්පරාය)⁵⁸

අභිධර්මය පිළිබඳව ප්‍රශ්නෝත්තරකරණයෙන් අනතුරුව අභිධර්මය මෙතෙක් පවත්වාගෙන එනු ලැබූ ආචාර්ය පරම්පරාව පිළිබඳ තොරතුරු ඉදිරිපත් වේ. එහි ආචාර්ය පරම්පරා දෙකකි. එනම් දඹදිව ඇදුරු පරපුර හා ලක්දිව ඇදුරු පරපුර යනුවෙනි. දඹදිව ඇදුරු පරපුර වශයෙන් ශාරිපුත්ත, හද්දජී, සෝභිත, පියජාලී, පියපාල, පියදස්සී, කෝසියපුත්ත, සිග්ගව, සන්දේහ, මොග්ගලීපුත්ත, සුදත්ත, ධම්මික, දාසක, සොනක, රේවත යන තෙරවරු තෙවන සංගායනාව දක්වා ද අනතුරුව ඔවුන්ගේ ශිෂ්‍යානුශිෂ්‍යයන් විසින් පවත්වාගෙන එන ලදුව මහින්ද, ඉට්ඨිය, උත්තිය, හද්ද යන තෙරවරුන් විසින් ලක්දිවට රැගෙන එන ලදහ. පසුව ලක්දිව ආභිධම්මික ශිෂ්‍යානුශිෂ්‍ය පරම්පරාව විසින් වර්තමානය දක්වා (අඝට්ඨාලිනිය රචනා වූ යුගය දක්වා) පවත්වාගෙන එන ලද බව සඳහන්ය.⁵⁹

සමාලෝචනය

අභිධර්මය යනු එකවිට ප්‍රභවය වූවක් නොවේ. පාවචනය පිළිබඳ මුල් යුගයේදී අභිධම්ම යනුවෙන් බෞද්ධික ද නොවීය.

පැවැතියේ ධර්ම විනය යන බෞද්ධිම පමණි. එහෙත් තෙවන සංගායනාව වනවිට අභිධර්ම පිටකයක් පිළිබඳව ද අසන්නට ලැබේ. එහිදී නැගුණු ප්‍රශ්නය නම් පළමු දෙවන සංගායනාවන්හි අසංගායිත ධර්මයක් 'අභිධර්මය' යනුවෙන් තෙවන සංගායනාවෙහිදී සංගායනාවට නැගුණේ කෙසේද යන්නයි. අභිධර්ම යන පදය පිළිබඳව කරනලද විමසීමවලදී එය ධම්ම ශබ්දයේ අභිවර්ධනයක් වශයෙන් නිපත් බව පැහැදිලි විය. 'ධම්ම' ශබ්දයට විවිධාර්ථ ඇතිවා සේ ම 'අභිධම්ම' ශබ්දය ද විවිධාර්ථ ජනනය කරනලද බව මෙහි සාකච්ඡා කෙරිණි. එහිදී 'අභිධම්ම' ශබ්දය පෙළෙහි යෙදෙන ආකාරය පිළිබඳ විශේෂ අවධානයක් යොමු කරන ලදී. එහිදී 'අභිධම්ම - අභිවිතය, අභිධම්මෙ, අභිධම්මකථං, අභිධම්මකථා' යනාදී පද විමසීමට ලක්විය. අභිධර්මය පිළිබඳ නූතන විද්වතුන් ද විවිධ සන්දර්භයන් ඔස්සේ සාකච්ඡා කෙට ඇති බව ද පසක් විය. ඔවුන්ගේ නිර්දේශයන්හි සුභාසුභ ලක්ෂණ ද එහිදී විමර්ශනයට පාත්‍ර විය. අභිධර්මයේ ප්‍රභවය හා සංවර්ධනය පිළිබඳ ප්‍රශස්ත තොරතුරු රැසක් අක්ථසාලිනී නාමධාරිත ධම්මසංගණිප්පකරණ අට්ඨකථාවෙන් උකහාගත හැකිවිය. එහිදී අභිධම්ම ශබ්දයේ අර්ථ පමණක් නො ව අභිධර්මය පිළිබඳව විවිධ නයින් බලා කරන ලද නිර්වචන දැක්වීම, අභිධර්මයට අයත් විෂයපථය, සජ්ත ප්‍රකරණය, අභිධර්මය පිළිබඳව නිකායාන්තරික මතවාද, අභිධර්මයේ භාවිතය හා බෞද්ධිම, අභිධර්මයේ නිදානය, අභිධර්මය පිළිබඳ ගැටලු, අභිධර්ම පරම්පරාව යනාදී මාතෘකාවලට අදාළ තොරතුරු රැසක් සාධනය කරගත හැකිවිය. කෙසේනමුදු මේ තොරතුරු සමස්තයක් ලෙස විමසා බැලීමේදී අභිධර්මයේ ප්‍රභවයෙහි පටන් වර්තමානය දක්වා වූ විකාශනය කෙසේ සිදුවීද යන්න පිළිබඳ පැහැදිලි අවබෝධයක් ලැබෙනු නිසැකය.

ආන්තික සටහන්

- 1 **වුල්ලවග්ග පාලි 2**, බුද්ධ ජයන්ති ත්‍රිපිටක ග්‍රන්ථ මාලා අංක, බෞද්ධ සංස්කෘතික මධ්‍යස්ථානය : නැදිමාල , බු.ව 2549, 546 පිට.
- 2 **වුල්ලවග්ග පාලි 2**, බුද්ධ ජයන්ති ත්‍රිපිටක ග්‍රන්ථ මාලා අංක, බෞද්ධ සංස්කෘතික මධ්‍යස්ථානය : නැදිමාල , බු.ව 2549, 566 පිට.
- 3 Watanabe, Fumimaro, **PHILOSOPHY AND ITS DEVELOPMENT IN THE NIKAYAS AND ABHIDHAMMA**, Indian books centre, Delhi, 1983, p.09.
- 4 **වුල්ලවග්ග පාලි 2**, බුද්ධ ජයන්ති ත්‍රිපිටක ග්‍රන්ථ මාලා අංක, බෞද්ධ සංස්කෘතික මධ්‍යස්ථානය : නැදිමාල , බු.ව 2549, 566 පිට.
- 5 -ibid-.
- 6 **BUDDHIST DICTIONARY** by Nyanatiloka, edited by Nyanaponika Thera, Buddhist Meditation Centre : Singapore, 4th Edition 1987, p.47.
- 7 **පාලි ශබ්ද කෝෂය**, විරසේකර, ගුණපාල, කොළඹ : ඇම්.ටී ගුණසේන සහ සමාගම, 1968, 202-203 පිටු.
- 8 Warder, A.K, **INTRODUCTION TO PALI**, Pali Text Society, London, 1963, pp. 398-399.
- 9 Warder, A.K, **INDIAN BUDDHISM** (First edition), Delhi, 1970, pp. 97-100.
- 10 **JOURNAL OF INDIAN PHILOSOPHY**, Vol. I, No.3, November 1971, pp. 272-295.
- 11 Stcherbatsky, T.H, **THE CENTRAL CONCEPTION OF BUDDHISM & THE MEANING OF THE WORD DHARMA**, Royal Asiatic Society, 1923, p. 03.
- 12 Warder, A.K, **INDIAN BUDDHISM** (Second edition), Delhi, 1980.
- 13 Geiger, W and Munich, **PĀLI DHAMMA**, 1921.
- 14 Watanabe, Fumimaro, **PHILOSOPHY AND ITS DEVELOPMENT IN THE NIKAYAS AND ABHIDHAMMA**, Indian books centre, Delhi, 1983, pp. 12-17.
- 15 -ibid-, p.17.
- 16 **දසුන් මඟ පහස් වසරක්** (සටහම සුමනපෝති නායක ස්වාමීන්දු උපහාර කලාපය), මැදගම්පිටියේ විජිතධම්ම හිමි (සංස්.), පේරාදෙණිය : තෙත්විත් ප්‍රින්ට් සෙන්ටර්, 2008, "අභිධර්ම සාහිත්‍යයේ ඓතිහාසික විකාශය", 26 පිට.
- 17 **ධම්මාතිරෙක ධම්මවිසෙසවදේන හි එඤ්ඤා අභිසද්දො** - සුමංගලවිලාසිනී, සංගීති සුත්ත වණිනා, හේවාචිතාරණ මුද්‍රණය : කොළඹ, 1918.

- 18 **අභිධම්මොති සත්තජපකරණානි** - සුමංගලවිලාසිනී, සංගීති සුත්ත වණිනා, හේවාචිතාරණ මුද්‍රණය : කොළඹ, 1918.
- 19 **මග්ගඵලානි අභිධම්මො** - සුමංගලවිලාසිනී, සංගීති සුත්ත වණිනා, හේවාචිතාරණ මුද්‍රණය : කොළඹ, 1918.
- 20 **අභිධම්මෙහි විසිවදේ ධම්මෙ. ඉමෙසු සත්තකිංස ධේධිපක්ඛිය ධම්මෙසුති අපො** - සුමංගලවිලාසිනී, සංගීති සුත්ත වණිනා, හේවාචිතාරණ මුද්‍රණය : කොළඹ, 1918.
- 21 CSCD ROM, VRI 2.76
- 22 CSCD ROM, VRI 3.212
- 23 CSCD ROM, VRI 3.247
- 24 CSCD ROM, VRI 2.146
- 25 CSCD ROM, VRI 1.324
- * එහිම අස්සපරස්ස සුත්‍රයෙහි අවස්ථා දෙකකදීද අස්සාපාතිය සුත්‍රයෙහි එක් අවස්ථාවක්ද 'අභිධම්මෙ අභිචිතයෙ' යන දෙපදය යෙදී ඇත.
- 26 CSCD ROM, VRI 3.208
- 27 CSCD ROM, VRI 3.23
- * එහිම දුතියනාථ සුත්‍රයෙහි අවස්ථා දෙකකදීද අක්කෝසක වග්ගයෙහි භණ්ඩන සුත්‍රයෙහි අවස්ථා දෙකකදීද උපාලි වග්ගයෙහි ථේර සුත්‍රයෙහි එක් අවස්ථාවක්ද 'අභිධම්මෙ අභිචිතයෙ' යන දෙපදය යෙදී ඇත.
- 28 CSCD ROM, VRI 3.304
- 29 CSCD ROM, VRI 11
- 30 CSCD ROM, VRI 477
- 31 CSCD ROM, VRI 82 පරිවාර පාලියෙහිද මෙම පාඨය මෙලෙසින්ම යෙදී ඇත.
- 32 "ඉධාචුසො සාරිපුත්ත, ද්වෙ හික්ඛු අභිධම්මකථං කථෙන්නි, තෙ අඤ්ඤාමඤ්ඤං පඤ්ඤං පුච්ඡන්ති, අඤ්ඤාමඤ්ඤස්ස පඤ්ඤං පුට්ඨා විස්සජ්ජෙන්නි, තො ච සංසාදෙන්ති" - **මජ්ඣිම නිකාය, මූල පණ්ණාසකය, මහාගොසිච්ඡ සුත්‍රය, CSCD ROM, VRI 1.278** / "පුන චපරං, හික්ඛවෙ, හවිස්සන්ති හික්ඛු අනාගතමද්ධානං අභාවිතකායා අභාවිත සීලා අභාවිත චිත්තා අභාවිත පඤ්ඤා. තෙඅභාවිතකායා සමානා අභාවිත සීලා අභාවිත චිත්තා අභාවිත පඤ්ඤා අභිධම්මකථං වෙදල්ලකථං කථෙන්නා කණ්ණධම්මං ඔක්කමමානා න බුජ්ඣස්සන්ති" - **අංගුත්තර නිකාය, යෝධාර්ච වග්ගය, තතිය අනාගතභය සුත්‍රය : CSCD ROM, VRI 2.99** / "තෙන ධො පන සමයෙන සම්බහුලා ථේරා හික්ඛු පච්ඡාහත්තං පිණ්ඩපානපටික්කන්තා මණ්ඩලමාලෙ සන්තිසිත්තා සන්තිපතිතා අභිධම්මකථං කථෙන්නි. තත්‍ර සුදං ආයස්මා චිත්තො හත්ථිසාරිපුත්තො ථේරානං හික්ඛුනං අභිධම්මකථං කථෙන්නානං අන්තරන්තරා කථං ඔපාතෙති." - **අංගුත්තර නිකාය, මහාවග්ගය, හත්ථිසාරිපුත්ත සුත්‍රය : CSCD ROM, VRI 2.100**

³³ Watanabe, Fumimaro, **PHILOSOPHY AND ITS DEVELOPMENT IN THE NIKAYAS AND ABHIDHAMMA**, Indian books centre, Delhi, 1983, p.19.

³⁴ Watanabe, Fumimaro, **PHILOSOPHY AND ITS DEVELOPMENT IN THE NIKAYAS AND ABHIDHAMMA**, Indian books centre, Delhi, 1983, p.19.

³⁵ CSCD ROM, VRI 173

³⁶ CSCD ROM, VRI 192

³⁷ Warder, A.K, **INTRODUCTION TO PALI**, Pali Text Society, London, 1963, p. 383.

³⁸ Warder, A.K, **INDIAN BUDDHISM** (First edition), Delhi, 1970, p.10.

³⁹ **THE PALI TEXT SOCIETY'S PALI-ENGLISH DICTIONARY**, Edited by T.W Rhys Davids & William Stede, Published by the Pali Text Society : London, Distributed by Roulledge & Kegan Paul LTD, London, Henley and Boston, 1979.

⁴⁰ **DIALOGUES OF THE BUDDHA** (Digha nikaya), 3 vols., PTS, 1989-1910, p.246.

⁴¹ WOODWARD, F.L & HERE E.M, tr. **The Book Of Gradual Savings (Anguttara Nikaya)**, 5 vols., PTS, 1932-1936.

⁴² WOODWARD, F.L & HERE E.M, tr. **The Book Of Gradual Savings (Anguttara Nikaya)**, PTS, 3 vols. P.85.

⁴³ Watanabe, Fumimaro, **PHILOSOPHY AND ITS DEVELOPMENT IN THE NIKAYAS AND ABHIDHAMMA**, Indian books centre, Delhi, 1983, p.20.

⁴⁴ නිලකර්තෘ, අසංග, **අභිධර්ම අධ්‍යයන**, සී/ස කරුණාරත්න සහ පුත්‍රයෝ : කොළඹ 10, 1995, 11-13 පිටු.

⁴⁵ සාසනරතන හිමි, මොරටුවේ (සංස්.), **අභිධර්ම කෝෂය (ප්‍රථම භාගය)**, ඉන්දික මුද්‍රණාලය : කොළඹ 10, 1976 (දෙවන මුද්‍රණය), 143 පිටු.

⁴⁶ **අභිධර්ම කෝෂය (ප්‍රථම භාගය)**, -එම-, 146 පිටු.

⁴⁷ මල්ලසේකර, ගුණපාල, **ලංකා පාලි සාහිත්‍යය**, සීමාසහිත ඇම්.ඩී ගුණසේන සහ සමාගම, කොළඹ, 1963, 67 පිටු.

*මෙම ග්‍රන්ථය ඇතැම් විට පරමත්ථදීපනී නාමයෙන් හැඳින්වෙන බව ද සොයිසා ග්‍රන්ථ නාමාවලිය හා තෙවිල්ගේ ග්‍රන්ථ නාමාවලිය උපුටා දක්වමින් ගුණපාල මල්ලසේකර මහතා ස්වකීය **ලංකා පාලි සාහිත්‍යය** නමැති ග්‍රන්ථයෙහි සඳහන් කොට ඇත.

⁴⁸ **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, සයිමන් තේවාට්තාරණ මහාසයාණන්තියා විමලධම්ම තේවාට්තාරණ මහාසයෙන සිරිනාඨ කුමාරදාස මහාසයෙන ව තිපිටක මුද්‍රාලයේ මුද්‍රාපෙඤා පාකට්තනා, ඩු.ව 2484, 02 පිටු.

⁴⁹ මෙම 'ධර්මසක්ඛිපාද' ග්‍රන්ථය හෝ එයට සමගාමී වෙනත් ග්‍රන්ථයක්ද යන්න පැහැදිලි නැත. කෙසේනමුදු පසුකාලීනව 'ධර්මභාදයවිභංග' යනුවෙන් මෙයට පරිවාර ග්‍රන්ථයක්ද රැසයි ඇති අතර මෙය තවදුරටත් විමසිය යුතුව පවතී.

⁵⁰ **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, සයිමන් තේවාට්තාරණ මහාසයාණන්තියා විමලධම්ම තේවාට්තාරණ මහාසයෙන සිරිනාඨ කුමාරදාස මහාසයෙන ව තිපිටක මුද්‍රාලයේ මුද්‍රාපෙඤා පාකට්තනා, ඩු.ව 2484, 03 පිටු.

⁵¹ **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, -එම-, 05-08 පිටු.

⁵² **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, -එම-, 12 පිටු.

⁵³ -එම-, 14-15 පිටු.

⁵⁴ -එම-, 17 පිටු.

⁵⁵ **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, -එම-, 18 පිටු.

⁵⁶ -එම-, 23-24 පිටු.

⁵⁷ **ධම්මසංගණී ප්‍රකරණය**, බුද්ධ ජයන්ති ත්‍රිපිටක ග්‍රන්ථ මාලා, බෞද්ධ සංස්කෘතික මධ්‍යස්ථානය : නැදිමාල, ඩු.ව 2549. (ප්‍රස්තාවනාව)

⁵⁸ **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, -එම-, 26 පිටු.

⁵⁹ **අත්සාලිනී නාම ධම්මසංඝඤ්ඤාපාඨකරණධර්මකර්ම**, -එම-.

